Міжнародні відносини

DOI: https://doi.org/10.31110/consensus/2025-03/152-171
УДК (UDC) 94 (438) «1922/1923» : 27-9 : 327.8

Negotiations of the Polish Diplomatic Mission to the Ottoman Empire With Ecumenical Patriarch Meletius IV (Metaxakis) Concerning the Autocephaly of the Orthodox Church in Poland (July 1922 – January 1923)

Andrii Starodub*

Abstract

The aim of the article is to analyze the process of establishing the autocephalous status of the Orthodox Church in Poland during the years 1921–1924, with particular emphasis on little-known archival sources discovered in the collection of the Embassy of the Second Polish Republic in Great Britain.

The study focuses on the genesis of negotiations with the Ecumenical Patriarchate of Constantinople during the patriarchate of Meletius IV, as well as the external political and interconfessional factors that influenced the course of events. The primary sources examined include Polish diplomatic correspondence, which reflects the dynamics of the negotiation process.

The methodological framework of the research is based on principles of historical retrospection, source criticism, systemic analysis, and comparative method, enabling the reconstruction of the processes under study within a broad contextual landscape.

The scholarly novelty of the article lies in the introduction of new archival materials into academic circulation. These sources shed light on the little-studied phase of negotiations between the Polish government and the Ecumenical Patriarch in 1922, clarifying the positions of both parties. The analysis reveals that the Polish authorities sought recognition of autocephaly without excessive interference from the Patriarchate in internal ecclesiastical affairs, whereas Patriarch Meletius aimed to assert a broader vision of his historical rights – based on the fact that the Kyiv Metropolis had belonged to the Patriarchate of Constantinople until 1686 – and his jurisdictional influence as the primus inter pares among Orthodox Church leaders.

The study concludes that the course of negotiations was shaped by pragmatic

* Candidate of Sc. (History), Senior Research Fellow at the Department of Foreign Sources on the History of Ukraine, M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine. E-mail: andriystarodub@gmail.com. ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3464-3533

considerations, divergences in the positions of both sides, and adverse external circumstances, including Poland's internal political situation and pressure from the Turkish government on the Patriarchate of Constantinople. The most active phase of contacts lasted from August to December 1922, after which the process transitioned into a more «technical» dimension.

Keywords: autocephaly, Orthodox Church in Poland, Patriarch Meletius IV, diplomacy, Ecumenical Patriarchate

Переговори польського дипломатичного представництва при Високій Порті з патріархом Константинопольським Мелетієм IV (Метаксакісом) щодо справи автокефалії православної митрополії в Польщі (липень 1922 – січень 1923)

Андрій Стародуб*

Анотація

Метою статті є спроба проаналізувати процес встановлення автокефального статусу Православної Церкви в Польщі у 1921-1924 рр., зокрема на основі маловідомих архівних джерел, виявлених у фонді посольства Другої Речі Посполитої у Великій Британії. У центрі дослідження – генеза переговорного процесу з Константинопольським патріархатом у період патріаршества Мелетія IV, а також зовнішньополітичні та міжконфесійні чинники, що вплинули на хід подій. Основними опрацьованими **джерелами** є польська дипломатична кореспонденція, в якій відображено перебіг переговорів. **Методологія дослідження** базується на принципах історичної ретроспекції, джерелознавчої критики, системного аналізу та порівняння, що дозволяє реконструювати динаміку досліджуваних процесів у широкому контексті.

Наукова новизна роботи полягає у введенні до наукового обігу нових джерел, які деталізують маловивчений етап переговорів польського уряду та Вселенського патріарха у 1922 р. та уточнюють позиції сторін. Встановлено, що польський уряд прагнув здобути визнання автокефалії без надмірного втручання патріархату у церковні справи в Польщі, тоді як патріарх Мелетій прагнув реалізувати ширше бачення своїх історичних прав (базованих на факті перебування до 1686 р. Київської митрополії в складі Константинопольського патріархату) та юрисдикційного впливу (як першого за честю серед предстоятелів Православних церков).

На основі аналізу проблеми зроблено **висновок**, що перебіг переговорів був зумовлений як розбіжностями в позиціях обох сторін, так і несприятливими (форс-мажорними) зовнішніми обставинами (складна внутрішньополітична ситуація в Польщі, тиск уряду Туреччини на Константинопольський патріархат тощо). Відзначено, що найактивніша фаза контактів тривала з серпня по грудень 1922 р., після чого процес перейшов у «технічну» площину.

* кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу зарубіжних джерел з історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Київ, Україна. E-mail: andriystarodub@gmail.com. ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3464-3533

Ключові слова: автокефалія, Православна Церква в Польщі, патріарх Мелетій IV, дипломатія, Константинопольський патріархат

Цитування: Стародуб, А. (2025). Переговори польського дипломатичного представництва при Високій Порті з патріархом Константинопольським Мелетієм IV (Метаксакісом) щодо справи автокефалії православної митрополії в Польщі (липень 1922 – січень 1923). *Консенсус*, 3, 152-171. https://doi.org/10.31110/consensus/2025-03/152-171

URL: https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/191

Постановка проблеми. Процес здобуття автокефального статусу Православною Церквою в Польщі у 1921-1924 рр. залишається недостатньо дослідженим епізодом церковно-політичних трансформацій міжвоєнної Європи. Попри наявність значної кількості наукових розвідок щодо церковної політики Другої Речі Посполитої, переговори польського уряду з Константинопольським патріархатом досі не були предметом всебічного та системного аналізу.

Формально переговорний процес в справі автокефалії тривав з травня 1921 по листопад 1924 рр., проте його характер був фрагментарним: із тривалими паузами між окремими етапами, нерівномірною інтенсивністю контактів та варіативністю їх змісту. Найбільш концептуально насиченою, але водночас найменш дослідженою залишається фаза переговорів, що припала на період патріаршества Мелетія IV Метаксакіса (1871-1935 рр., патріарх Константинопольський з 8 грудня 1921 по 20 вересня 1923 р.)[1].

Проблема полягає в необхідності реконструкції переговорного процесу як складного феномену, що поєднував прагматичні інтереси польської держави, амбіції Вселенського патріарха та впливи третіх сторін (Туреччини, опосередковано – Великої Британії та Радянської Росії). Водночас важливо уточнити, яким чином історичні аргументи (зокрема апеляція до юрисдикції над Київською митрополією в її кордонах 1686 р.) використовувалися як інструмент церковної дипломатії. Вивчення цієї проблеми дозволяє не лише заповнити прогалину в історії Православ'я в Центрально-Східній Європі, а й переосмислити механізми державно-церковної взаємодії в умовах геополітичної нестабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сторіччя з дня надання Патріаршого та Канонічно-Синодального Томосу про автокефалію Православної Церкви в Польщі (13 листопада 1924 р.) стало поштовхом до оновлення академічного інтересу щодо характеру взаємин між польським урядом та Вселенським Патріархатом у міжвоєнний період. Водночас переважна більшість сучасних досліджень, присвячених цій тематиці (зокрема публікації єпископа Анджея (Борковського)[2],

[1] Біографічні відомості: Namee M. A Brief Life of Meletios Metaxakis. https://www.orthodoxhistory.org/2020/08/24/a-brief-life-of-meletios-metaxakis/

[2] Borkowski A. Rozmowy rządowe w sprawie przekazania oryginału tomosu o autokefalii cerkiewnej w Polsce przy patriarsze ekumenicznym Konstantynie VI. *Elpis*. 2024. T. 26. S. 5-16.

С. Дудри[3], Р. Висоцького)[4], базуються, переважно, на архівних матеріалах, введених до наукового обігу у попередні десятиліття[5]. Така джерельна обмеженість зумовлює надмірну концентрацію уваги на завершальному етапі переговорного процесу в Константинополі (Стамбулі), водночас залишаючи недостатньо висвітленими питання формування, трансформації та взаємного узгодження вихідних позицій сторін.

Однією з ключових причин згаданої фрагментарності джерельної бази для дослідження переговорного процесу між польським урядом та Вселенським Патріархатом є неповна збереженість дипломатичної документації у архівах Міністерства закордонних справ Польщі та Міністерства визнань релігійних і народної освіти – інституцій, до яких надсилалися копії основних матеріалів. Зокрема, досі в цих фондах не було виявлено тексти інструкцій, наданих польському посланцю при Високій Порті у липні 1922 р. (див. у *Додатку*), хоча вони неодноразово згадувалися у його (вже віддавна відомих дослідникам) звітах до Варшави.

У процесі підготовки до публікації цього тексту, згадані документи, а також низку інших матеріалів, вдалося виявити в архівному фонді посольства Другої Речі Посполитої у Великій Британії. Як засвідчують ці джерела, польські дипломатичні кола виявляли занепокоєння з приводу можливого «англофільства» патріарха Мелетія IV, уважно фіксували його контакти з представниками британського уряду та Англіканської Церкви. Відтак, серед закордонних представництв, до яких надсилалися копії листування між Варшавою та Стамбулом, посольство у Лондоні відігравало особливу роль як додатковий канал моніторингу та аналітичного супроводу переговорного процесу.

Зміст цих раніше невідомих документів дозволяє суттєво доповнити реконструкцію переговорного процесу 1922–1923 рр., уточнити початкові наміри сторін, а також виявити ключові суперечності, що визначали динаміку міжурядових і міжцерковних контактів.

Виклад основного матеріалу. Перший проект врегулювання статусу православної церкви в Польщі, що передбачав звернення до Константинопольського патріархату, датований липнем 1919 р. Його автором був Казімєж Рибінський, член польської делегації на Паризькій мирній конференції. Він вважав, що «найбільш раціональним вирішенням питання Православної Церкви було б її звільнення від впливу Москви. Досягти цього можливо лише за умови порозуміння з Вселенським

[3] Dudra S. The activities of Metropolitans George (Jaroszewski) and Dionysius (Waledyński) in obtaining autocephaly of the Orthodox Church in Poland in 1924. *Latopisy Akademii Supraskiej*. 2025. T. 16. S. 93–107.

[4] Wysocki R. Walka o uznanie. Kościół prawosławny w Polsce i jego starania o akceptację autokefalii przez Rosyjski Kościół Prawosławny w latach 1923–1928. *Res Historica*. 2023. № 56. S. 1329–1375.

[5] Див., наприклад, спеціалізовані монографії, в яких висвітлюється процес здобуття автокефалії ПАПЦ: Bendza M. Droga Kościoła prawosławnego w Polsc do autokefalii. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2006. 187 s.; Borkowski A., archimandryt. Między Konstantynopolem a Moskwą. Źródła greckie do autokefalii Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej (1919–1927). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2015. 252 s.

Патріархом у Константинополі. Його втручання у наші внутрішні справи, з огляду на саму природу його юрисдикції, було б мінімальним або й зовсім відсутнім.

До того ж, він не має у своєму розпорядженні жодного політичного апарату, подібного до того, яким володіє Московський Патріарх. Слід припускати, що з боку Патріарха Константинопольського не виникло б суттєвих труднощів. Потенційні ризики радше пов'язані з можливою позицією православного духовенства в Польщі. Зокрема, без його згоди реалізація подібної реформи була б неможливою [...].

Оптимальною моделлю взаємин Православної Церкви в Польщі з Вселенським Патріархом могла б слугувати практика, що склалася в балканських державах. У цьому контексті Патріарх зберігає верховну компетенцію у питаннях догматичного характеру та всіх пов'язаних із ними аспектах, однак не має жодного впливу на адміністративний устрій окремих церков, а також на призначення на церковні посади»[6] – зазначено в документі. Рибінський, чия «Pro memoria w sprawie Kościoła Prawosławnego w Polsce»[7] також збереглася серед матеріалів архіву лондонського посольства, був безпосередньо залучений до переговорного процесу щодо визнання автокефалії у 1922 р.

Перший офіційний контакт польського дипломатичного представництва у Високій Порті з представниками Вселенського патріархату відбувся в травні 1921 р. 14 травня повірений у справах Польщі у Стамбулі Вітольд Йодко-Наркевич (1864-1924)[8] провів розмову з місцеблюстителем патріаршого престолу митрополитом Кесарійським Миколаєм (Саккопулосом) (1862-1927)[9], який роз'яснив, які аргументи можуть бути використані польським урядом при зверненні до патріарха, зокрема акцентуючи увагу на історії Київської митрополії до 1686 р. Однак дипломат не був готовий до змістовної розмови й звернувся до Варшави за додатковими вказівками[10].

Процес було призупинено, при цьому залишалася невизначеність щодо основних мотивів, які спонукали польських урядовців утриматися від його продовження. Аналіз таємної інструкції міністра закордонних справ Польщі Габріеля Нарутовича (1865-1922)[11], надісланої послу Владиславу Барановському (1885-1939)[12]

---

[6] Archiwum Akt Nowych. Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Londynie (AAN. ARPL). Sygnatura 881. Kartka 1-2.

[7] Зазначений документ не був включений до корпусного видання матеріалів польської делегації на Паризькій мирній конференції, ймовірно, залишившись невідомим його укладачам. Див.: Przyłuska-Brzostek M. (red.) *Ekspertyzy i materiały delegacji polskiej na konferencję wersalską 1919 roku*. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2009. 462 s.

[8] Див. про нього: Jarosz A. Jodko-Narkiewicz Witold [w:] *Polski Słownik Biograficzny.* T. 11. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964–1965. S. 253.

[9] Див. про нього: Kiminas D. The Ecumenical Patriarchate: A History of Its Metropolitans with Annotated Hierarch Catalogs. [n.p.]: Wildside Press, 2009. P. 74.

[10] Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (AAN. MWRiOP). Sygn. 1003. K. 16.

[11] У спеціалізованих дослідженнях, присвячених діяльності Г. Нарутовича на посаді міністра закордонних справ, відсутні згадки про зазначений епізод і відповідний напрям зовнішньополітичної активності. Див. наприклад: Białokur M. W cieniu tragicznej prezydentury. Gabriel Narutowicz – niedoceniony minister spraw zagranicznych Drugiej Rzeczypospolitej (28 VI – 14 XII 1922). *Niepodległość.* 2014. № LXIII. S. 7-50.

7 липня 1922 р., проливає світло на аргументи, що лежали в основі рішення Варшави про відкладення переговорів. Нарутович сформулював це наступним чином: «Виникли сумніви щодо того, чи буде благословення, надане Вселенським Патріархом Церкві, що відокремлюється від Московського Патріархату, канонічно чинним і чи зможе воно захистити її від оголошення Московським Патріархом як розкольницької. Також не було впевненості, чи інші автокефальні Церкви визнають новоутворену церковну структуру. До цього часу Вселенський Патріарх надавав благословення автокефальним Церквам лише у випадках, коли вони безпосередньо походили з його юрисдикції»[13].

З огляду на це, у період з вересня 1921 по березень 1922 р. польська сторона зосередила дипломатичні зусилля на встановленні контактів із Московським патріархом Тихоном (Бєллавіним)[14]. Попри те, що ці переговори не принесли очікуваних результатів, аналіз змісту інструкцій, наданих послу Барановському, свідчить про те, що польський уряд аж до січня 1922 р. зберігав сподівання на готовність очільника РПЦ – у тій чи іншій формі – піти назустріч вимогам щодо надання автокефалії.

Хоча дипломатична ініціатива не завершилася успіхом, вона мала значення для подальшої стратегії та тактики дій польського МЗС. Зокрема, Роман Кноль, який відігравав провідну роль у московських переговорах, згодом став одним із ключових учасників завершальної фази перемовин у Стамбулі (у 1924 р.)[15].

На момент усунення патріарха Тихона від управління Російською Православною Церквою (травень 1922 р.) дипломатичні контакти з ним уже були припинені. Водночас сам факт його арешту викликав глибоке занепокоєння польського уряду. Як наголошував міністр закордонних справ Габріель Нарутович, «не можна було допустити, щоб польські православні, дотепер залежні від Російської Церкви, зазнали наслідків конфлікту між Церквою та державою в Радянській Росії».

У зв'язку з сумнівною легітимністю новоствореного Вищого церковного управління РПЦ митрополит Варшавський Георгій (Ярошевський) отримав певну свободу дій. На засіданні Собору єпископів, що відбулося 14–15 червня 1922 р., було проголошено фактичну автокефалію Православної Церкви в Польщі. Водночас це рішення супроводжувалося застереженням: польський уряд мав забезпечити отримання благословення на автокефалію від патріарха Константинопольського, а також від інших предстоятелів автокефальних Церков – зокрема, від патріарха Тихона, за умови його повернення на кафедру та збереження інституту патріархату в Росії.

---

[12] Див. про нього: Baranowski Władysław [w:] *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa: BGW, 1994. S. 89.
[13] AAN. ARPL. Sygn. 881. K. 87.
[14] Про ці переговори детальніше див.: Стародуб А. Переговори між польським дипломатичним представництвом у Москві та патріархом Тихоном (Бєллавіним) у справі статусу та юрисдикції Православної Церкви в Польщі (1921–1922 роки). *Український археографічний щорічник*. 2013. Вип. 18. С. 557–580.
[15] Див. про нього: Knoll Roman [w:] *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*. S. 100.

Польським зовнішньополітичним відомством були чітко визначені параметри переговорів із патріархом Мелетієм. Звернення до Константинопольського патріарха пропонувалося трактувати не як прохання, а як ініціативу взаємовигідної співпраці, що передбачала переваги для обох сторін: Польща отримувала канонічне визнання незалежного статусу Православної Церкви в межах своїх кордонів, натомість Константинополь – ще одне значиме підтвердження свого особливого статусу у православному світі.

Нарутович висловив оптимістичне очікування, що «Вселенський патріарх Константинопольський буде схильний оперативно вирішити це питання, аби не допустити, щоб його випередив митрополит Грецької Церкви або Болгарський екзарх». У разі потреби він рекомендував, щоб посол спеціально наголосив на цьому під час розмови з патріархом, а також підкреслив «давні й незмінно добрі стосунки Польщі з Вселенським патріархатом», зокрема з посиланням на епізод 1370 р., коли до Константинополя звертався король Казимир Великий. Важко визначити наявність прихованого підтексту в даній історичній ремарці. Однак у згаданому листі 14 ст., польський король фактично декларував, що у разі відмови затвердити запропонованого ним кандидата на посаду Галицького митрополита, він залишає за собою можливість «хрестити русинів у латинській вірі».

Дипломатичні інструкції також передбачали можливість делікатного натяку на матеріальну винагороду – не у формі прямої фінансової допомоги, а через надання послуг або політичної підтримки, зокрема у відносинах із султанським урядом (з визнанням з боку якого у Мелетія були виразні проблеми)[16]. Посол мав координувати свої дії з представниками польських дипломатичних місій в Афінах, Белграді, Бухаресті та Софії, де також розпочалося «зондування ґрунту» щодо потенційного визнання автокефалії.

Вступна зустріч посла Владислава Барановського з патріархом Мелетієм 4 відбулася 4 серпня 1922 р. і мала передусім ознайомчий характер. Предметні переговори розпочалися 15 серпня, коли дипломат передав предстоятелю рішення Собору єпископів від 14–15 червня. Патріарх Мелетій, не ознайомившись негайно з цим документом, наголосив на важливості відновлення історичних взаємин, повідомивши послу, що Вселенський патріарший престол несе відповідальність за духовну опіку над територіями, які до 1686 р. входили до складу Київської митрополії.

Барановський у відповідь заявив, що його мандат не передбачає обговорення таких питань. Тоді патріарх запропонував, аби польський уряд виклав своє бачення ситуації в офіційному письмовому зверненні. Посол наполіг на прочитанні тексту рішення Собору єпископів, після чого у Мелетія виникла низка запитань щодо внутрішнього стану Православної Церкви в Польщі.

Патріарх також висловив намір направити до Польщі спеціального делегата

[16] Докладніше про конфлікт між турецьким урядом і патріархом Мелетієм IV див.: Güllü R. Ottoman Rums and the Venizelos–Constantine conflict after the Armistice of Mudros: the election of Meletios Metaxakis as patriarch. *Middle Eastern Studies*. 2021. № 57 (4). P. 499–515.

для безпосереднього ознайомлення з обставинами на місці, однак Барановський також відмовився реагувати на цю ініціативу без попереднього узгодження з МЗС[17].

У рапорті від 22 серпня 1922 р. посол висловив низку додаткових застережень. Зокрема, він підкреслив, що питання можливої матеріальної компенсації «не є вирішальним для Фанару та не пришвидшить переговорний процес» [18]. Водночас дипломат пропонував із обережністю поставитись до пропозиції щодо відрядження патріаршого посланця: «Насамперед ласкаво прошу негайно повідомити телеграмою, як пан Міністр оцінює можливість направлення делегата Фанару до Польщі» – писав він Нарутовичу, додавши, що «якщо я отримаю на це згоду і якщо тим часом відбудуться певні сприятливі зміни в позиції Патріарха, то намагатимусь переконати його, щоб делегат був направлений з Константинополя, а не з Лондона». Свою позицію він обґрунтовував наступним занепокоєнням: «Я побоююся, з огляду на підозрілі переговори, які наразі ведуться між Фанаром і Англіканською Церквою – про що я вже повідомляв телеграфом і детально інформую в окремому звіті – щоб у справу нашої Східної Церкви не втрутилися британські політичні впливи»[19].

24 серпня до Патріархії було передано пакет документів, до якого увійшли лист від уряду Польщі, витяги з польської Конституції, що стосувалися прав національних меншин, а також аналітична довідка про стан Православної митрополії у Польщі та організацію її управління, де йшлося, зокрема, й про безрезультатність перемовин із патріархом Тихоном[20].

6 вересня К. Рибінський під час неофіційної зустрічі за участю митрополита Нікейського Василія (Георгіадіса) (1846-1929)[21], перекладачів і юрисконсультів висунув пропозицію щодо можливої «грошової винагороди». Як випливає зі звіту Барановського, ця інформація справила враження на присутніх, однак згодом до її обговорення не поверталися. За оцінкою польських дипломатів, патріарх заборонив торкатись цього питання[22].

У підсумку, 7 вересня Священний Синод Константинопольського патріархату визнав надіслані з Варшави матеріали недостатніми для ухвалення остаточного рішення та підтвердив необхідність відправлення делегації до Польщі[23].

16 вересня посол Барановський мав зустріч із Головою держави Юзефом Пілсудським під час перебування останнього в Румунії. Ю. Пілсудський категорично

[17] AAN. ARPL. Sygn. 881. K. 95-98.
[18] Докладніше про ініціативи польського уряду щодо надання «матеріальних стимулів» Константинопольському патріархату див.: Стародуб А. Особливості взаємодії польського уряду та Вселенського патріархату в 1922-1924 роках. *Андріївський вісник. Історико-богословський щорічний журнал Рівненської Духовної семінарії ПЦУ*. 2024. № 13. С. 113-124.
[19] AAN. ARPL. Sygn. 881. K. 97.
[20] Ibid. K. 99-108.
[21] У 1925-1929 роках – Константинопольський патріарх Василій III. Див. про нього: Kiminas D. *The Ecumenical Patriarchate:…* P. 43.
[22] Archiwum Akt Nowych. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (AAN. MWRiOP). Sygn. 1003. K. 59-60.
[23] AAN. MWRiOP. Sygn. 1003. K. 63.

висловився проти будь-яких поступок патріархові Мелетію і доручив, у разі відсутності компромісу, припинити переговори[24].

МЗС підтримало позицію посла стосовно обережного підходу до питання кандидатури патріаршого делегата і надало вказівки щодо навмисного відтермінування узгодження візиту[25]. З огляду на непевне становище самого патріарха Мелетія, у Варшаві розраховували, що він самостійно перегляне свою позицію та відмовиться від початкових намірів.

Барановський повідомив патріарха про надіслання до Варшави рішень Синоду лише 29 жовтня. Наступного дня, 30 жовтня, він звернувся до МЗС із пропозицією призупинити переговорний процес у Стамбулі та зосередити дипломатичні зусилля на контактах у Бухаресті та Белграді. Дипломат зауважив, що патріарх Мелетій трактує порушене польським урядом питання як суперечку між Польською та Російською православними церквами, у якій він виступає в ролі верховного арбітра. «Щодо Польської Православної Церкви, він – принаймні наразі – бажає зберегти пряме управління, можливо з думкою, що згодом погодиться на автокефалію, хоча й дещо обмежену, аби Фанар залишався її зверхником хоча б у певній мірі. Загалом помітна тенденція нинішнього Патріарха до обмеження вже існуючих автокефалій і підпорядкування самостійних Церков Константинополю. На подібні зазіхання вказує нинішній конфлікт між Мелетієм і Афінською Церквою, у якому Мелетій, здається, здобуває перевагу. Аналогічні тенденції мені також сигналізував представник Румунії [у Туреччині] пан Філаліті щодо Румунської Церкви. Пан Філаліті навіть ужив дуже різкого вислову, назвавши Мелетія навіженим («*il est fougue*») – писав він[26].

Спеціальний посланець МЗС, координатор дипломатичних зусиль, спрямованих на визнання автокефалії, Ян Стшембош (1890–1939)[27], після відвідин Софії та Бухареста (де відбулись успішні контакти польських дипломатів з очільниками відповідних церков) прибув до Стамбула з дещо оптимістичнішим баченням ситуації. Він провів зустріч з послом Барановським та іншими безпосередніми учасниками переговорів, за підсумками яких надіслав до Варшави узагальнені спостереження та пропозиції щодо подальших дій.

«За одностайною думкою всіх працівників посольства, Патріарх Мелетій є видатною, непересічною постаттю. Він прагне піднести моральний авторитет Константинопольського Патріархату у православному світі, створити щось на кшталт православного папства. Плани Мелетія мають надзвичайно широкий масштаб, спрямовані в далеке майбутнє, і тому навіть невдачі та поразки не здатні вибити з рівноваги цю незвичайну людину чи змусити її до компромісів. Відчуваючи себе дуже непевно в самому Константинополі, Мелетій тим більше надає значення

[24] Baranowski W. *Rozmowy z Piłsudskim. 1916-1931.* Warszawa: Instytut Wydawniczy «Biblioteka Polska», 1938. S. 169.
[25] AAN. ARPL. Sygn.881. K. 110.
[26] AAN. MWRiOP. Sygn. 1003. K. 60.
[27] Див. про нього: Strzembosz Jan [w]: *Polski Słownik Biograficzny.* Warszawa-Kraków, 2008. T. 45. S. 25.

своїй позиції на зовнішній арені, тим активніше прагне посилити свій вплив і авторитет у сфері міжнародних відносин, розглядаючи їх як певний резерв на випадок несприятливого для нього розвитку подій у своїй теперішній столиці»[28], – зазначав він.

На переконання Стшембоша, патріарх цілком усвідомлював імовірність того, що польський уряд може здобути підтримку предстоятелів інших православних церков «в обхід» Фанару. Проте це усвідомлення не впливало визначальним чином на його позицію. З огляду на це дипломат запропонував все ж зробити кроки на зустріч Мелетію, а саме: не лише погодитися на приїзд посланця з Константинополя, але й направити до Стамбулу спеціальну польську урядову делегацію, до складу якої включити одного представника православного духовенства (вказавши на кандидатуру протопресвітера Василя Мартиша)[29].

Попри згадані рекомендації, питання організації візиту патріаршого представника залишалося у стані невизначеності. Особливе занепокоєння викликала ймовірна кандидатура митрополита Фіатірського Германа (Стрінопулоса)[30], який перебував у Лондоні. Польська сторона залишилась при своєму переконанні, що у випадку реалізації такої місії Православна митрополія в Польщі могла б опинитися під впливом Великої Британії[31].

Водночас на рішення не форсувати візит впливала й внутрішньополітична ситуація в країні: вибори до Сейму та Сенату, заплановані на листопад 1922 р., породжували побоювання щодо можливих реакцій і настроїв національних меншин.

Ще раніше, з огляду на нові обставини та остаточне з'ясування позиції патріарха було оновлено початкові (липневі) інструкції. Очільник МЗС категорично висловився проти будь-яких згадок на перемовинах про «історичне підґрунтя» проблеми. «Історичні права Константинополя на верховенство над Православною Церквою в Польщі не можуть бути взяті до уваги. Константинопольський патріархат свого часу втратив ці права на користь Росії, а тому нинішні претензії не мають ані історичного, ані юридичного обґрунтування. Будь-яка спроба підпорядкувати Православну Церкву в Польщі юрисдикції Константинополя безперечно викликала б сильний протест серед населення, яке не змогло б зрозуміти такого кроку і сприйняло б його як вияв ворожого ставлення з боку польського уряду. За інформацією, якою володіє Міністерство, такий крок міг би навіть призвести до розколу всередині самої православної церкви, що лише ускладнило б існуючу ситуацію і наразило б польський уряд на критику з боку недоброзичливих

[28] AAN. MWRiOP. Sygn. 1003. K. 143.

[29] Мартиш Василь (1874-1945) – Головний православний капелан Війська Польського в 1921-1934 роках. Див. про нього: Grzybowski J. *W kraju i na obczyźnie. Kapelani wojskowi wyznania prawosławnego w armii II Rzeczypospolitej i Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie*. Warszawa, 2021. S. 44-58.

[30] Kiminas D. *The Ecumenical Patriarchate*:... P. 124.

[31] Підозри польських дипломатів не були безпідставними. Про активні контакти і взаємодію Вселенського патріархату та уряду Великобританії за часів патріаршества Метастакіса див.: Tillyrides A. Meletios Metaxakis and English Diplomacy. *Ekklisia kai Theologia*. 1984. № 5. P. 551-832.

міжнародних чинників. Отже, цей пункт має бути виключений з обговорення»[32], – зазначив Нарутович у листі до посла Барановського від 30 жовтня.

4 та 8 листопада Міністерство закордонних справ направило до дипломатичного представництва в Стамбулі роз'яснення щодо належної лінії поведінки у випадку, якщо під час переговорів буде порушено питання звинувачень на адресу польського уряду та Синоду православної митрополії в Польщі. Ці звинувачення були викладені в спеціальному «Меморандумі» Собору єпископів Російської православної церкви за кордоном, ухваленому 20 серпня 1922 р. і надісланого, у тому числі, й до відома Константинопольського патріарха. У зазначених роз'ясненнях ішлося про спростування ключових тез документа, а також про можливість використання відповідних аргументів у неофіційних контактах та публічному дискурсі, зокрема через пресу[33].

Лише 23 листопада, після завершення парламентських виборів у Польщі, уряд дозволив Барановському поновити повноцінний переговорний процес. У листі до патріарха посол попросив повідомити ім'я його представника, якого він планує відправити до Польщі. 24 листопада дипломат особисто відвідав патріаршу резиденцію для обговорення цього питання. Як і очікувалося, Мелетій насамперед запропонував кандидатуру митрополита Германа, однак Барановський рішуче її відхилив. Тоді було висунуто іншу пропозицію – відправити до Варшави митрополита Миколая (Саккопулоса), колишнього місцеблюстителя, якого польська сторона розглядала як більш прийнятного (чи навіть прихильного до якнайшвидшого позитивного вирішення питання).

У рапорті від 6 грудня 1922 р. посол Барановський висловив сподівання вплинути на митрополита Миколая ще до його від'їзду до Польщі, зокрема шляхом демонстрації прихильності та виявів пошани до делегата. На думку польських дипломатів, грецькі ієрархи, як представники «східного» культурного кола, були особливо чутливими до жестів поваги та щедрої гостинності[34].

Однак вихід цього етапу переговорів на завершальну фазу було зірвано низкою форс-мажорних обставин як у Польщі, так і в Туреччині. 16 грудня 1922 р. у Варшаві було вбито Габріеля Нарутовича, обраного президентом Речі Посполитої лише за тиждень до того, що спричинило глибоку внутрішньополітичну кризу. Тим часом у Туреччині відбувалися докорінні політичні зміни: 1 листопада 1922 р. Велике національне зібрання в Анкарі офіційно скасувало султанат, поклавши край османській монархії та завершивши існування султанського уряду. Це посилило позиції кемалістів, які прагнули негайного перегляду післявоєнних домовленостей і утвердження повного суверенітету нової Турецької Республіки.

У цьому контексті на Лозаннській мирній конференції (листопад 1922 – липень 1923 рр.), скликаній для заміни Севрського договору та врегулювання

[32] AAN. ARPL. Sygn. 881. K. 160.
[33] Там само. K. 129-131.
[34] Там само. K. 113.

наслідків грецько-турецької війни, турецька делегація на чолі з Ісметом Іненю висунула вимогу про видалення Константинопольського патріархату зі Стамбула[35]. Це питання розглядалося поряд із ключовими темами – визначенням кордонів, режимом чорноморських проток, питанням обміну населенням між Грецією та Туреччиною та статусом меншин. Лише 10 січня 1923 р., під тиском Великої Британії та Франції, Анкара офіційно відмовилася від цієї вимоги, однак зберегла персональні претензії до патріарха Мелетія IV, звинувачуючи останнього у підтримці грецьких національних інтересів.

За таких умов візит делегата до Польщі ставав тимчасово недоречним. Попри це, підготовчі заходи тривали: на їх фінансування було виділено 30 тис. французьких франків[36]. Остаточно і вимушено від ідеї візиту відмовилися лише після трагічної загибелі митрополита Варшавського Георгія (Ярошевського), убитого 8 лютого 1923 р. Архімандрит Смарагд (Латишенко), який скоїв убивство, серед мотивів свого вчинку називав зрив процесу набуття автокефалії Православною Церквою в Польщі.

Висновки. Переговори щодо автокефалії Православної Церкви в Польщі розпочалися в умовах глибокої церковної та політичної турбулентності, що охоплювала арешт патріарха Тихона в Радянській Росії, загрозу усунення патріарха Мелетія 4 турецьким урядом, а також внутрішньополітичну нестабільність у Польщі. Сукупність цих чинників істотно впливала на темп і характер переговорного процесу. Найінтенсивніша його фаза припала на серпень-грудень 1922 р., коли сторони не лише чітко окреслили власні позиції, але й визначили приблизні межі можливих компромісів. Хоча після цього діалог перейшов у переважно технічну площину, саме досягнуті тоді результати заклали підґрунтя для відновлення змістовних переговорів у 1924 р., коли накопичений досвід і попередні компроміси дозволили уникнути повторних непорозумінь.

Спроба польської сторони в 1922 р. швидко врегулювати питання – зокрема шляхом матеріального стимулювання та без залучення до переговорів представників Варшавської митрополії – не знайшла підтримки у Вселенського патріарха. Попри поширену в російській історіографії тезу про фінансову зацікавленість Константинополя, архівні документи одностайно свідчать, що ключовим мотивом Мелетія IV був не матеріальний інтерес, а захист канонічного статусу Вселенського патріаршого престолу у тій інтерпретації, якої він дотримувався. Саме прагнення зберегти роль Константинополя як верховного арбітра в православному світі визначало його позицію та стало головною причиною затягування переговорів.

Офіційна позиція Варшави полягала в тому, що Константинополь мав лише формально затвердити вже проголошену автокефалію, не апелюючи до її історичного підґрунтя. Такий прагматичний підхід суперечив баченню патріарха Мелетія, який наполягав на оформленні автокефалії через акт повернення до

[35] Lausanne Conference on Near Eastern Affairs (1922–1923). Records of Proceedings and Draft Terms of Peace. London, 1923. P. 331.
[36] AAN. MWRiOP. Sygn. 1001. K. 86-88.

історичної юрисдикції Вселенського престолу. Не будучи впевненим у можливості досягнення компромісу з Константинополем, польський уряд паралельно здійснював «план Б» – домагався визнання автокефалії з боку інших Помісних православних церков. Ці зусилля дали певні результати, однак не знімали з порядку денного ключового питання – необхідності отримання Томосу від Константинополя, без якого процес залишався неповним у канонічному вимірі.

Додаток

ДОКУМЕНТ

Інструкції міністра закордонних справ Польщі Г. Нарутовича послу в Османській імперії В. Барановському щодо перемовин з Патріархом Константинопольським в справі визнання автокефалії Православної церкви в Польщі (7 липня 1922 року)

Ministerstwo Spraw Zagranicznych
D.1.1118.T.255
Warszawa, dnia 7 lipca 1922 r.
Tajne
Do Pana Posła Władysława Baranowskiego,
Delegata Rzeczypospolitej Polskiej przy Wysokiej Porcie w Konstantynopolu

W związku z pismem Delegacji Nr 1982/111/1 z dnia 28 marca b.r., zwracam uwagę Panu Posłowi na potrzebę nawiązania stosunków z Phanarem, a przede wszystkim z samym Patriarchą Ekumenicznym Meletiosem IV. Jest to tym bardziej potrzebne, że z momentem ogłoszenia przez Sobór Biskupów prawosławnych w Warszawie dnia 14 czerwca b.r. autokefalii Cerkwi prawosławnej, będzie Pan musiał postarać się o wymagane kanonicznie błogosławieństwo. Przy tym trzeba będzie poinformować i zainteresować kręgi kościelne Cerkwi sprawą losu prawosławia w Polsce, jego stosunku do Rosji i ex-Patriarchatu Moskiewskiego oraz dobrego usposobienia i życzliwości, jakie żywi Rząd Polski dla zapewnienia u nas Prawosławiu warunków pomyślnego i swobodnego rozwoju.

Przy informowaniu o stosunku Rządu do Prawosławia w Polsce, zechce Pan wziąć pod uwagę następujące uwagi:

Rząd Polski stoi na stanowisku, że skoro Ukraina uzyskała autokefalię swojej cerkwi wobec cerkwi rosyjskiej (obecnie na Ukrainie, np. w Charkowie, toczą się walki zwolenników nowego autokefalicznego porządku z partyzantami dawnej Cerkwi), skoro np. Estonia uzyskała kościelną «autonomię», to Polska ma tym większy tytuł do żądania autokefalii dla swych prawosławnych, opierając się na fakcie swej suwerenności państwowej oraz odrębności od Rosji przeważającej części prawosławnych (Białorusini i Rusini).

Z punktu widzenia swej suwerenności Państwo Polskie nie mogło się zgodzić na dalszą zależność cerkwi prawosławnej od Patriarchy Moskiewskiego, gdyż cerkiew rosyjska wprowadza do życia kościelnego czynniki niezgodne z duchem cerkwi i prawa kanonicznego, które dezorganizują i rozkładają dotychczasową jej organizację. Ustawy takie, jak wprowadzenie elementu świeckiego do Soborów, sprzeczne z duchem prawa kanonicznego i Kościoła, nie przyczyniają się do konsolidacji stosunków kościelnych.

Z tego też powodu Rząd Polski, pragnąc dobra swych obywateli prawosławnych, a nie chcąc, by byli zależni od destruktywnych prądów panujących w Rosji, a gnieżdżących się nawet w cerkwi rosyjskiej, musi dążyć do usunięcia tych wpływów drogą oddzielenia swej cerkwi prawosławnej od cerkwi rosyjskiej.

Z punktu widzenia swej suwerenności Państwo Polskie nie mogło również się zgodzić na zależność cerkwi w Polsce od Moskwy, na narzucanie stamtąd nowych praw niedostosowanych do potrzeb cerkwi w obrębie innego państwa, wreszcie na wpływ osób podlegających obcym rządom lub obcym wpływom, a pragnących niejednokrotnie siać nieufność wobec władz polskich.

Z drugiej strony, biorąc pod uwagę małą liczbę Rosjan wśród prawosławnych, a pragnąc szanować prawa naszych mniejszości białoruskich i rusińskich, Państwo Polskie nie mogło się zgodzić na dalsze uzależnienie tych elementów od Rosji i kół rosyjskich – zarówno skrajnie prawicowych, jak i skrajnie lewicowych – starających się tą drogą stwarzać trudności dla naszej polityki wewnętrznej i wywoływać fermenty, wciągając nas mimo naszej woli w walki, jakie toczą się czy to w łonie samej cerkwi, czy też między odłamami rosyjskiej emigracji.

Akcja Rządu Polskiego, zmierzająca do wprowadzenia autokefalii Cerkwi Prawosławnej w Polsce, zapoczątkowana została w maju 1921 r. Pan Poseł Rataj, ówczesny Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, wysunął wówczas myśl zwrócenia się do Patriarchy Konstantynopolitańskiego w celu uzyskania od niego błogosławieństwa dla cerkwi autokefalicznej w Polsce, gdyby autokefalia została ogłoszona przez Sobór Prawosławny w Polsce. Błogosławieństwo i zgoda patriarchy były bowiem uważane za konieczny warunek kanoniczny dla nowo powstającej cerkwi autokefalicznej.

Z czasem Rząd zaniechał tej koncepcji. Pojawiły się wątpliwości czy błogosławieństwo Patriarchy Konstantynopolitańskiego, udzielone cerkwi odrywającej się od Patriarchatu Moskiewskiego, byłoby kanonicznie ważne i chroniłoby przed ogłoszeniem przez Patriarchę Moskiewskiego cerkwi w Polsce jako schizmatyckiej. Nie było też pewności, czy inne cerkwie autokefaliczne uznałyby tak utworzoną cerkiew.

Dotychczas Patriarcha Konstantynopolitański udzielał błogosławieństwa cerkwiom autokefalicznym, ponieważ wszystkie one wywodziły się bezpośrednio z jego jurysdykcji.

Sprawa zwrócenia się do Konstantynopola stawała się coraz mniej realna, zwłaszcza że biskup Jerzy, wybrany przez Rząd na przyszłego patriarchę w Polsce, zgodził się współdziałać z Rządem pod warunkiem uzyskania zgody biskupów prawosławnych w Polsce (którą obiecywał zdobyć) oraz «pokojowego oddzielenia» od Patriarchy Moskiewskiego Tichona.

Pozostawała więc droga zwrócenia się do Patriarchatu Moskiewskiego. Wydawało się, że Patriarcha Tichon, nie mając ku temu podstaw prawnych ani kanonicznych, nie będzie sprzeciwiał się autokefalii w Polsce. Początkowo jego działania zdawały się to potwierdzać.

W liście z dnia 22 września, otrzymanym przez Poselstwo w Moskwie, Patriarcha uznał za właściwe, by mianowanie biskupów przez niego było poprzedzane zgodą Rządu Polskiego. W liście do Jerzego Tichon doradzał, by na razie nie wszczynać sprawy autokefalii, zaznaczając, że decyzja należy do Soboru.

W październiku mianował Jerzego egzarchą z prawami metropolity. Jerzy wykazał się skutecznością, skłaniając biskupów Dionizego i Pantalejmona do napisania listu z prośbą do Tichona o zgodę na autokefaliczną cerkiew w Polsce i błogosławieństwo dla niej. Potrafił też zareagować na nielojalne działania Pantalejmona.

Na skutek tej akcji oraz działań Poselstwa Polskiego w Moskwie, Tichon w rozmowie z Posłem Filipowiczem oświadczył, że traktuje egzarchat jako instytucję tymczasową, prowadzącą do późniejszej autokefalii. Zapewnienia o zgodzie na autokefalię powtórzył później po raz drugi.

Pismo Poselstwa z dnia 29 listopada donosiło, że Patriarcha był gotów napisać list do Jerzego, w którym wyraziłby osobistą zgodę na autokefalię, choć nie mógł jej formalnie zatwierdzić z powodu trudności ze zwołaniem Soboru.

Mianowanie Jerzego metropolitą odwlekał ze względu na Serafima, wcześniej mianowanego metropolitą. Po usunięciu tej przeszkody, 30 stycznia Jerzy został mianowany metropolitą «en regle».

Od tej chwili stanowisko Patriarchy Moskiewskiego wobec sprawy autokefalii zasadniczo się zmieniło. Nie chciał już słyszeć o błogosławieństwie dla polskiej cerkwi autokefalicznej i uznałby jej samowolne ogłoszenie za akt nieposłuszeństwa ze strony duchowieństwa.

W czasie, gdy Jerzy został metropolitą, Tichon zdawał się przychylać do życzeń Rządu Polskiego, choć działał opieszale. Obecnie jednak zajmował stanowisko zdecydowanie odmowne.

W samej Rosji również zmienił się stosunek Państwa do cerkwi. Sowieci rozpoczęli ostrą walkę z cerkwią prawosławną, pod pozorem konfiskaty kosztowności cerkiewnych. Najważniejszym momentem tej akcji było zmuszenie patriarchy Tichona do abdykacji i jego internowanie w klasztorze.

Z tą akcją Sowietów wiązała się dążność do zniesienia Patriarchatu lub jego reformy w duchu dogodnym dla władz sowieckich – czyli sowietyzacja cerkwi. Były to fakty, które Rząd Polski traktował z poważnym zaniepokojeniem, nie mogąc dopuścić, by polscy prawosławni, dotąd zależni od Cerkwi rosyjskiej, podlegali skutkom konfliktu między cerkwią a państwem w Rosji.

Podobne stanowisko zajmowało duchowieństwo prawosławne w Polsce. Radykalne zmiany w Cerkwi rosyjskiej pozwoliły Rządowi rozwiązać tę kwestię.

Dnia 14 czerwca Sobór Biskupów Prawosławnych uchwalił co następuje:

Wobec ustania działalności kanonicznego zarządu duchownego w Moskwie,

wszystkie sprawy dotyczące Kościoła Prawosławnego w Polsce mają być załatwiane na miejscu przez Sobór Biskupów Prawosławnych. Sprawy bieżące rozstrzyga Mały Sobór Biskupów Prawosławnych, czyli Synod, zgodnie z art. 1 Tymczasowych przepisów o stosunku Rządu do Kościoła Prawosławnego w Polsce.

Sobór Biskupów uchwala, że nie będzie przyjmować żadnych rozporządzeń od powstałego w Moskwie niekanonicznego zarządu cerkiewnego.

Sobór Biskupów Prawosławnych w Polsce, wobec anarchii i rozruchów cerkiewnych w Rosji, nie sprzeciwia się autokefalii Kościoła Prawosławnego w Polsce i jest gotów działać na jej podstawach, ufając w zgodną współpracę z Rządem Polskim na zasadach Konstytucji. Zastrzega jednak, że Rząd Polski powinien uzyskać błogosławieństwo dla tej autokefalii od Patriarchy Konstantynopolitańskiego oraz innych patriarchów i zwierzchników autokefalicznych Kościołów w Grecji, Bułgarii i Rumunii, a także od Patriarchy Moskiewskiego – o ile powróci on na swoją katedrę i jeśli patriarchat w Rosji nie zostanie zniesiony.

Podpisali:

Jerzy, Metropolita Kościoła Prawosławnego w Polsce

Dionizy, Biskup Krzemieniecki

Aleksander, Biskup Lubelski

Sekretariat Soboru stwierdza, że powyższą uchwałę przyjęto trzema głosami, przy jednym biskupie wstrzymującym się od głosowania.

Świadkowie:

Ks. pułkownik Bazyli Martysz

Protojerej T. Teodorowicz

Jan Gołubowski

Zdaniem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, uchwała Biskupów Prawosławnych stworzyła autokefalię Kościoła Prawosławnego de facto, która de jure nastąpi dopiero z chwilą uzyskania błogosławieństwa od zwierzchników autokefalicznych Kościołów na świecie.

Ministerstwo uważa, że jak najszybsze uzyskanie tych błogosławieństw jest koniecznością ze względów państwowych, dlatego Rząd powinien natychmiast wszcząć możliwie najenergiczniejszą akcję w tym kierunku.

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego poleca bezwłocznie, aby w pierwszym rzędzie Poseł Rzeczypospolitej Polskiej w Konstantynopolu zwrócił się do Patriarchy Konstantynopolitańskiego z prośbą o przesłanie błogosławieństwa dla autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Polsce.

Poseł powinien przedstawić Patriarsze uchwałę Biskupów z dnia 14 czerwca bieżącego roku i w sposób bardzo oględny omówić warunki otrzymania błogosławieństwa. Zaznacza się, że zgodnie z historycznymi precedensami, za udzielenie błogosławieństwa konieczne będzie wręczenie Patriarsze – jako daru Rządu – pewnej większej kwoty pieniężnej w walucie frankowej. Wysokość tej kwoty winien omówić Poseł.

Jednocześnie z akcją w Konstantynopolu należałoby bezwłocznie starać się o uzyskanie błogosławieństwa również od:

1. Patriarchy Jerozolimskiego
2. Patriarchy Aleksandryjskiego
3. Patriarchy Antiocheńskiego
4. Patriarchy Jugosłowiańskiego
5. Metropolity Rumuńskiego
6. Metropolity Greckiego
7. Metropolity Bułgarskiego

Sprawa ta jednak napotyka szereg trudności. Z raportu Pana Posła wynika, że dotąd – z powodu nieuznania Patriarchy Meletiosa przez Rząd Sułtański – nie było możliwe nawiązanie żadnych urzędowych stosunków z Patriarchą ani Patriarchatem. Nawiązanie takich stosunków byłoby źle widziane zarówno przez Turcję, jak i przez Grecję. Wszystkie te względy należy obecnie przezwyciężyć.

Poseł zechce zatem nawiązać stosunki z Patriarchatem, informując o tym Rząd Sułtański i przedstawiając mu konieczność bezpośredniego porozumienia się z Patriarchą. Należy zwrócić uwagę Rządowi Tureckiemu, że Rząd Polski znajduje się w położeniu przymusowym wobec uchwały Soboru Prawosławnego z dnia 14 czerwca i że o rozpoczęciu układów niezbędne lojalnie uprzedza Wysoką Portę. Proszę zwrócić wreszcie uwagę na to, że gdyby Rząd Polski pominął osobę Patriarchy Konstantynopolitańskiego, a zaczął rokowania z patriarchami i egzarchami innych Cerkwi wymienionych powyżej, by od nich błogosławieństwo uzyskać, to stałoby się to z ujmą i szkodą dla prestiżu nie tylko samego Patriarchatu Konstantynopolitańskiego, ale i samej Turcji, której rola polityczna w świecie Kościołów Wschodnich łączy się ściśle z rolą i znaczeniem, jakie ma najpierwszy i najstarszy Patriarchat Konstantynopolitański.

Po zawiadomieniu Wysokiej Porty zechce Pan natychmiast nawiązać stosunki z Patriarchą i rozpocząć rokowania w myśl powyższych uwag. Ewentualne kwestie pieniężne proszę traktować ostrożnie, bez angażowania się, badając, czy nie dałoby się ich zastąpić pewnymi usługami natury moralnej, jak np. pośrednictwem przy uznaniu Patriarchy przez Sułtana.

Dla Patriarchatu Ekumenicznego zwrócenie się nasze o nawiązanie bliższych stosunków miałoby niewątpliwie duże znaczenie: raz, że tworzyłoby dla niego już pewien prawny precedens jego uznania; powtóre, podniosłoby to powagę Patriarchatu zachwianą ostatnimi wewnętrznymi walkami. Byłoby to stwierdzeniem zasady, że Patriarchat Konstantynopolitański jest pierwszym w świecie, mającym swe nieprzedawnione prawa, które mógłby odzyskać przy szczęśliwym dla siebie zbiegu okoliczności i przy dobrej woli innych.

Przypuszczać należy, że Patriarcha Konstantynopolitański będzie skłonny do szybkiego załatwienia tej sprawy, by nie dać się ubiec Metropolicie Greckiemu lub Egzarsze Bułgarskiemu, co w razie potrzeby proszę w rozmowach z Patriarchą nadmienić. Przy rozmowach z Patriarchą może Pan Poseł wskazać na bardzo dawne i

zawsze dobre stosunki Polski z Patriarchatem. O nawiązanie ich starał się już Kazimierz Wielki w roku 1370. Proszę przy tej sposobności wskazać Patriarsze na list Kazimierza Wielkiego, drukowany w wydawnictwie Miklosicha i Muellera, Acta Patriarchatus C. Constantin, Vindobona 1860, T. I, s. 577, a przedrukowany wraz z tłumaczeniem polskim w II tomie Monuments Poloniae, s. 626. Argumenty tam wysunięte mają swą wagę po dziś dzień i dziś mogą również silnie interesować świat Kościoła Wschodniego, jak przed 550 laty, gdy zagadnienie Kościoła Wschodniego w Polsce dzisiejszej przedstawia się analogicznie – zarówno pod względem kościelnym, jak i politycznym. Wyjątki tegoż listu po grecku wraz z tłumaczeniem polskim załącza się w aneksie.

Zechce Pan Poseł oświadczyć przeto Patriarsze, że:

1) Rząd Polski jest najlepiej usposobiony wobec Cerkwi Prawosławnej w Polsce, czego dał niejednokrotnie dowody, pragnąc jej rozwoju i odpowiedniego urządzenia;

2) W tym celu Rząd Polski liczy, że Patriarchat Ekumeniczny nie odmówi w tej sprawie swej rady i pomocy;

3) Rząd Polski prosi – zgodnie z uchwałą Soboru Biskupów Prawosławnych z dnia 14 czerwca r.b. – o udzielenie Cerkwi Autokefalicznej Prawosławnej w Polsce swego błogosławieństwa, tak jak tego żąda deklaracja Soboru.

Ze względu na ważność sprawy zechce Pan zawiadomić mnie telegraficznie zarówno o rozpoczęciu, jak i o wyniku rokowań. Sprawa sama jest nadzwyczaj pilna, gdyż – jak to wyżej zaznaczono – Rząd pragnąłby ją szybko załatwić, a byłoby wskazane, z powodów powyżej przytoczonych, by pierwszym zwierzchnikiem kościelnym, który błogosławieństwa udzieli, był Patriarcha Konstantynopolitański.

Z tego powodu dopiero po wyjaśnieniu tej sprawy zwrócą się nasi przedstawiciele w Atenach, Belgradzie, Bukareszcie do odpowiednich władz kościelnych o udzielenie również swego błogosławieństwa Sofii.

Jakkolwiek na dalszym planie pozostaje porozumienie się o błogosławieństwo dla Cerkwi Prawosławnej w Polsce ze strony Patriarchów Jerozolimskiego, Aleksandryjskiego i Antiocheńskiego, proszę Pana Posła o niespuszczanie z oka rokowań i z nimi, lecz o poczynienie równocześnie starań i w tym kierunku, jako też o powiadomienie mnie o środkach i drogach, którymi cel ten można osiągnąć.

Minister:
G. Narutowicz

Aneks 1

Miklosich et Mueller. Acta Patriarchatus Constantinopoli, T. 1, s. 577.

1) tekst grecki [в документі відсутній]

[Переклад з грецької] Prosimy Cię, arcykapłanie nasz, oto wszystek kraj dziś bez prawa upada, albowiem prawo puszczone jest w niepamięć.

2) tekst grecki [в документі відсутній]

[Переклад з грецької] Należy zamianować metropolitę, aby obrządek Rusi nie zaginął, ani nie podległ skażeniu. A jeżeli nie będzie miłosierdzia boskiego i

błogosławieństwa Waszego (tj. Patriarchy) dla tego człowieka (Antoniusza, kandydata Kazimierza Wielkiego na metropolitę halickiego), wtedy nie utyskujcie na nas, jeżeli przyjdzie potrzeba chrzcić na wiarę łacińską Rusinów, gdy nie ma metropolity na Rusi, albowiem kraj nie może być bez zakonu.

AAN. ARPL. Sygn. 881. K. 89-99. Машинопис, копія

REFERENCES

Baranowski, W. (1938). Rozmowy z Piłsudskim. 1916-1931. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska".[in Polish]

Bendza, M. (2006). Droga Kościoła prawosławnego w Polsce do autokefalii. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku [in Polish]

Białokur, M. (2014). W cieniu tragicznej prezydentury. Gabriel Narutowicz – niedoceniony minister spraw zagranicznych Drugiej Rzeczypospolitej (28 VI – 14 XII 1922). *Niepodległość*, 63, 7-50. [in Polish]

Borkowski, A. (2015). Między Konstantynopolem a Moskwą. Źródła greckie do autokefalii Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej (1919-1927). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. [in Polish]

Borkowski, A. (2024). Rozmowy rządowe w sprawie przekazania oryginału tomosu o autokefalii cerkiewnej w Polsce przy patriarsze ekumenicznym Konstantynie VI. *Elpis*, 26, 5-16. [in Polish]

Dudra, S. (2025). The activities of Metropolitans George (Jaroszewski) and Dionysius (Waledyński) in obtaining autocephaly of the Orthodox Church in Poland in 1924. *Latopisy Akademii Supraskiej*, 16, 93-107. [in Polish]

Güllü, R.E. (2021). Ottoman Rums and the Venizelos–Constantine conflict after the Armistice of Mudros: The election of Meletios Metaxakis as patriarch. *Middle Eastern Studies*, 57(4), 499–515. [in English]

Grzybowski, J. (2021). W kraju i na obczyźnie. Kapelani wojskowi wyznania prawosławnego w armii II Rzeczypospolitej i Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Warszawa. [in Polish]

Jarosz, A. (1965). Jodko-Narkiewicz Witold. In Polski Słownik Biograficzny (Vol. 11, p. 253). Wrocław–Warszawa–Kraków: Polska Akademia Nauk. [in Polish]

Kiminas, D. (2009). The Ecumenical Patriarchate: A History of Its Metropolitans with Annotated Hierarch Catalogs. [no place]: Wildside Press. [in English]

Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej. (1994). (J.M. Majchrowski, G. Mazur, & K. Stepan, Eds.). Warszawa: BGW. [in Polish]

Lausanne Conference on Near Eastern Affairs (1922-1923). (1923). Records of Proceedings and Draft Terms of Peace. London: H.M.S.O. [in English]

Namee, M. (2020, August 24). A brief life of Meletios Metaxakis. *Orthodox History*. https://www.orthodoxhistory.org/2020/08/24/a-brief-life-of-meletios-metaxakis/ [in English]

Przyłuska-Brzostek, M. (Ed.). (2009). Ekspertyzy i materiały delegacji polskiej na konferencję wersalską 1919 roku. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. [in Polish]

Starodub, A. (2013). Perehovory mizh polskym dyplomatychnym predstavnytstvom u Moskvi ta patriarkhom Tykhonon (Biellavininym) u spravi statusu ta yurysdyktsiyi Pravoslavnoyi Tserkvy v Polshchi (1921-1922 roky) (Negotiations between the Polish diplomatic mission in

Moscow and Patriarch Tikhon (Bellavin) on the status and jurisdiction of the Orthodox Church in Poland, 1921-1922). *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk*, 18 (21), 557-580. [in Ukrainian]

Starodub, A. (2024). Osoblyvosti vzaiemodiyi pol's'koho uriadu ta Vselenskoho patriarkhatu v 1922-1924 rokakh (Specifics of the interaction between the Polish government and the Ecumenical Patriarchate in 1922–1924). *Andriivskyi visnyk. Istoryko-bohoslovskyi shchorichnyi zhurnal Rivnenskoyi Dukhovnoyi seminariyi PTsU*, 13, 113-124. [in Ukrainian]

Wysocki, R. (2023). Walka o uznanie. Kościół prawosławny w Polsce i jego starania o akceptację autokefalii przez Rosyjski Kościół Prawosławny w latach 1923–1928. *Res Historica*, 56, 1329-1375. [in Polish]

Tillyrides, A. (1984). Meletios Metaxakis and English diplomacy. *Ekklisia kai Theologia*, 5, 551-832. [in English]